

Pregledni znanstveni članak

UDK: : 329(438)“199/201“

329(437.1/.2)“199/201“

Transformacija komunističkih partija u Poljskoj i Češkoj: dva modela

---

DAVOR BOBAN*

Sažetak

Nakon početka demokratske tranzicije u Poljskoj i Češkoj vladajuće komunističke partije prvi su put došle u opoziciju. To ih je prisililo da se prilagode novome demokratskom okruženju te da pronađu vlastito mjesto u višestranačkom sustavu. Poljska ujedinjena radnička partija ubrzo se transformirala u modernu lijevu stranku koja je predvodila lijevi blok, te je od 1993. do 2005. vodila vladu u dva mandata. Komunistička stranka Češke i Moravske odbijala je promijeniti svoju ideologiju i pretvoriti se u modernu lijevu stranku zapadnog tipa, omogućivši time nastanak snažne socijaldemokratske stranke koja nije imala komunističku prošlost. Ta dva različita modela transformacije nekada vladajućih partija utjecala su ne samo na njihove izborne uspjehe u demokratskom sustavu nego i na strukturu lijevog spektra poljskog i češkog stranačkog sustava.

Ključne riječi: Poljska, Češka, političke stranke, Savez demokratske ljevice, Komunistička stranka Češke i Moravske, Češka socijaldemokratska stranka.

---

*

Dr. sc. Davor Boban, viši asistent na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. E-pošta: dboban@fpzg.hr.

Uvod

Neočekivana pobjeda reformiranih komunista na poljskim parlamentarnim izborima 1993. godine bila je šok za zapadni svijet, ali i za poljsku desnicu. Zemlja koja je bila predvodnica protukomunističke borbe u Istočnoj Europi jedva četiri godine nakon silaska komunista s vlasti svjedočila je povratku njihovih reformiranih članova u vladu.

Danas, dva desetljeća nakon pada komunizma, poljski politički sustav ocjenjuje se kao stabilan i konsolidiran, no jedan je njegov dio u čitavom tom razdoblju bio nekonsolidiran, a to je stranački sustav. To je posebice vidljivo uspoređi li se poljski stranački sustav sa stranačkim sustavima susjednih zemalja, koji su u kraćem razdoblju postali institucionalizirani. Unatoč problemu koji postoji u jednom od najvažnijih dijelova političkog sustava svi poljski stranački problemi koji su se javljali prilikom uspostave i konsolidacije demokracije nisu bili takvi da bi mogli dovesti u pitanje demokratsku tranziciju. Kasnije se pokazalo paradoksalnim da je zemlji koja je u Istočnoj Europi bila predvodnica u pokretanju demokratske tranzicije u konsolidaciji stranačkog sustava pomogao upravo onaj dio političkog spektra koji je pripadao reformiranim komunistima. Poljski reformirani komunisti na vlast su došli brže nego u okolnim zemljama, a zatim su, uz prekid od 1997. do 2001, vladali do 2005. Osim što su u svojim rukama imali Vladu i Parlament, njihov pripadnik bio je i predsjednik države u dva mandata. Vladali su lijevim krilom stranačkoga sustava i nasuprot sebe imali slabu i razjedinjenu desnicu. Glavna lijeva stranka do 1999. bila je Socijaldemokracija Republike Poljske (SDRP), odnosno od 1999. Savez demokratske ljevice (SLD), dotad koalicija u kojoj je dominirao SDRP. No nakon raskola u SLD-u 2004. stranka je izgubila parlamentarne i predsjedničke izbore 2005. i tada je izgubila i vlast i postala slaba stranka koja se ne može nositi s dvije moćne desne stranke na izborima. Unatoč takvoj sudbini ljevice je odigrala svoju povijesnu ulogu koja se ne bi mogla očekivati od pripadnika bivšeg režima. Desnica je srušila komuniste s vlasti i uspostavila novi politički sustav, a potom su komunisti koji su se nakon toga reformirali konsolidirali novi sustav. Nakon spomenutog poraza iz 2005., čini se, završila je ne samo povijesna uloga komunista, koja je ocijenjena manje ili više negativno, nego i reformiranih komunista, koja se na kraju smatrala

pozitivnom.

Nasuprot poljskom slučaju nalaze se češki komunisti koji ni nakon dva desetljeća nisu odbacili svoje komunističko ime niti su se transformirali u modernu lijevu stranku. Premda su na svim parlamentarnim izborima u Češkoj od 1990. do danas osvajali najmanje deset posto glasova, imali su nizak koalicijski potencijal jer su čak i socijaldemokrati odbijali s njima koalirati. Time su sami sebe izolirali od drugih stranaka i sveli se na relativno jaku, ali nerelevantnu stranku. Umjesto njih lijevim dijelom stranačkog sustava počeli su dominirati socijaldemokrati nekomunističkoga porijekla koji su dosad vladali u dva mandata te ili koalirali ili pristajali na sporazum s desnicom koji im je omogućavao da sastave vladu.

Temelji nastanka novih poljskih stranaka

Ustavne promjene od 29. prosinca 1989. označile su kraj komunističkog sustava u Poljskoj koji je trajao 40 godina i stvorile ustavni temelj za razvoj novoga demokratskog sustava. Jedna od izvršenih promjena odnosila se na političke stranke i uvjete njihova osnivanja. Tako su prethodne odredbe koje su uspostavljale ideološko-hegemonijski stranački sustav napuštene u korist višestranačkog sustava i slobodnog osnivanja političkih stranaka.

Novi stranački sustav koji je potom zavladao u Poljskoj nije nastao stoga što su odnosi među postojećim političkim strankama promijenjeni, kako je moguće u već postojećim višestranačkim sustavima, nego zato što su osnovane nove stranke, a odnosi među njima tek su trebali biti oblikovani. To znači da nastanak "sustava", a ne "ne-sustava"¹ nije značio i kraj procesa, nego da je tek preskočena najkritičnija faza na putu prema njegovoj institucionalizaciji. U Poljskoj nastanak "sustava" nije bio proces koji bi bio obilježen nastankom svih elemenata ni iz čega, za razliku od nekih drugih istočnoeuropskih zemalja, jer je tijekom komunističkog razdoblja 1980-ih godina Solidarnost ipak imala određenu društvenu ukorijenjenost. Premda nije bila politička stranka već pokret, i premda nije bila zakonita opozicija, već je djelovala u podzemlju, Solidarnost je ostvarila povezanost s antikomunistički orijentiranim

¹ Omar (2009.) je predložio novi teorijski koncept stranačkog "ne-sustava" koji označava stanje u kojemu postoje političke stranke, ali koje nisu u međusobnom odnosu. To je najmanje institucionaliziran stranački sustav koji postoji *ako identitet (dviju, triju ili četiriju) stranaka koje dobivaju najviše glasova (bez obzira na njihov izborni poredak) nije isti u više od dva izborna ciklusa, a tada se taj stranački svijet može najbolje opisati kao 'ne-sustav'* (ibid.: 489, kurziv u izvorniku).

dijelom društva. Takav status olakšavao joj je djelovanje u nepovoljnim okolnostima, pa je nakon pada komunizma njezinim nasljednicama bilo lakše ostvariti dodir sa svojim biračkim tijelom. Ipak, bez obzira na te povoljne okolnosti za desnicu, nastanak stranačkog "sustava" bio je velik uspjeh jer su nove političke elite imale težak posao pred sobom u procesu demokratizacije. Naime nastanak novoga stranačkog sustava bio je usko povezan s nastankom novoga političkog sustava, te je rad stranaka bio usmjeren prema njegovu oblikovanju. Budući da se proces stvaranja novih institucija nije pokazao kratkotrajnim poslom koji je, prema Dahrendorfovoj prognozi,² mogao završiti za samo šest mjeseci, poljske su stranke najmanje osam godina bile zauzete na dva područja – i na području formiranja političkog sustava i na području stvaranja novih politika, čime je trebalo ispuniti golemu prazninu nastalu odbacivanjem prethodnoga političkog i ekonomskog sustava i politika koje su iz njega proizlazile. Taj je proces bio ispunjen ideološkim sukobljavanjima postkomunističke ljevice i "postsolidarne" desnice. Ona nisu odražavala samo bipolarnu podijeljenost stranačkog sustava, nego i podijeljenost poljskog društva oko budućega političkog uređenja zemlje. Stranke su imale društvene korijene, ali oni nisu bili duboki, te je podrška koju su dobivali na izborima bila promjenjiva. Ona je bila obilježena visokom volatilnošću koja je bila nekoliko puta veća od one u konsolidiranim zapadnim stranačkim sustavima (Toole, 2000: 453), pa je prvih petnaestak godina poljskoga stranačkog života bilo obilježeno nastankom i nestankom mnogih stranaka. Tako je visoka društvena i politička nestabilnost iz komunističkog razdoblja prenesena i u tranzicijsko razdoblje.

Zbog postojanja nezakonite opozicije u komunističkom razdoblju demokratski politički sustav u nastajanju imao je već na svom početku političke aktere koji su bili spremni na utakmicu. Postojanje opozicije 1980-ih godina omogućilo je lakše ukorjenjivanje novih stranaka u društvu jer su one imale svoje prethodnike koji su sada dobili novo lice, odnosno nisu nastajali ni iz čega. U novom političkom okruženju nastalom nakon sloma komunista na parlamentarnim izborima 1989. godine odvila su se dva važna procesa usko povezana s tim. Prvi je bila disolucija Poljske ujedinjene radničke partije (PZPR),

2

Ralf Dahrendorf predviđao je da će za ustavno-pravne promjene u istočnoeuropskim zemljama biti potrebno šest mjeseci, za promjenu političkog života šest godina, a za stvaranje civilnog društva šezdeset godina (Kasapović, 1996: 4-5).

komunističke partije koja je vladala Poljskom tijekom komunističkog razdoblja. Drugi je bio raspad Solidarnosti, koja je bila polazišna točka za osnivanje novih političkih stranaka, pretežito na desnom krilu. Sindikat Solidarnost obnovljen je (tada kao pravi radnički sindikat) i do danas je zadržao određeni utjecaj na poljsku politiku. S obzirom na takve izvore nastanka stranaka proizlaze i obilježja koja su presudno utjecala na njihovo kasnije funkcioniranje. Iz prvog, komunističkog izvora nastale su pretežito lijeve političke stranke, od kojih je najjača bila Socijaldemokracija Republike Poljske (SDRP). To je bila glavna nasljednica PZPR-a i na njezino su čelo stali oni koji su u PZPR ušli sredinom ili krajem 1980-ih (Ishiyama, 1995: 159). Nova stranka nije bila jedina nasljednica PZPR-a, ali je bila najvažnija. Osim SDRP-a osnovano je i nekoliko novih stranaka od kojih su neke imale napadnija ljevičarska imena od njihova prethodnika PZPR-a, ali je SDRP bio najvažnija lijeva stranka i najvažniji nasljednik stare komunističke organizacije. Novoosnovana stranka bila je "čudna koalicija reformskih vođa PZPR-a, manjine zastupnika PZPR-a izabраних 1989. i lokalnog partijskog aktiva koji nije imao kamo ići. Zajedničke ideologije nije bilo" (Leftwich Curry, 2003: 26). Prije raspada Komunističke partije ujesen 1989. osnovana je Poljska socijaldemokratska unija (PUS). Ona se sastojala od većine zastupnika PZPR-a u Sejmu i nekih intelektualaca (ibid.), ali nije uspjela postati ni glavna ni relevantna nasljednica svoje komunističke prethodnice. Naredne godine SDRP i tridesetak drugih lijevih stranaka i organizacija koje su potjecale iz PZPR-a i bivšeg režima stvorile su Savez demokratske ljevice (SLD).

Iz drugog izvora, Solidarnosti, nastale su pretežito desne političke stranke, od kojih ni jedna u prvih petnaestak godina nije imala vodeću ulogu među desnicom kao što ju je imao SDRP među ljevicom. Vachudova (2008: 387) navodi da je postojanje jake organizirane opozicije tijekom kasnoga komunističkog razdoblja u srednjoistočnoeuropskim zemljama bilo "ideološka, organizacijska i elitna podloga za nastanak jedne više umjerene desne stranke". Pokret Solidarnost bio je tipična forumska ili kišobranska organizacija koja se nakon rušenja komunizma raspala na niz stranaka i organizacija. Iako je sindikat Solidarnost opstao nakon 1989. te i dalje bio jedan od najmoćnijih sindikata u zemlji, on je tijekom komunizma bio samo paravan za djelovanje nezakonite, protukomunističke opozicije. Legalizacijom

višestranačja različite struje u tom sindikatu dobile su mogućnost da osnuju vlastite političke stranke koje su izražavale raznolike interese pojedinaca okupljenih u prethodnoj kišobranskoj organizaciji. Ta je mogućnost postala kukavičje jaje koje je onemogućilo stvaranje poneke umjerene desne stranke, doduše takve koja ne bi bila dostojan suparnik SDRP-u. Usto je ta slabost desnice dala prednost ljevici jer je u narednih petnaestak godina ljevica profitirala na izborima, koliko zbog vlastite popularnosti, toliko i zbog nekonsolidiranosti desnice. Ubrzo nakon nastanka gotovo atomiziranog pluralizma na izborima 1991., kada je kao posljedica djelovanja novoga izbornog zakona u Parlament ušlo 29 stranaka i različitih društvenih organizacija, stranački sustav prerastao je u polarizirani pluralizam.

Uspon i pad poljske ljevice od 1993. do 2005.

Grzymala-Busse (2006: 417) smatra da je utjecaj komunističkih partija i njihovih nasljednika na demokratsko natjecanje u srednjoistočnoj Europi bio trostruk: omogućili su uspostavu demokracije napustivši vlast; ako su komunističke elite pristupile stranci-nasljednici komunističke partije umjesto da su se raspršili u više stranaka, onda su omogućile jasnije natjecanje; reformom komunističkih partija i ublažavanjem retorike postali su vjerodostojni i kritični natjecatelji i time si ostavili mogućnost sudjelovanja u vlasti. Stranačko natjecanje u Poljskoj dovelo je do toga da ni jedna stranka nije sa sigurnosti mogla očekivati da će biti na vlasti, a birači su imali na raspolaganju jasne alternative (ibid.: 420). Izborni zakon koji je izglasan u Parlamentu i koji je potpisao predsjednik Wałęsa u svibnju 1993., samo nekoliko dana prije nego što je raspustio Sejm, bio je koristan instrument za smanjenje broja stranaka u novom Sejmu, ali je istodobno postao uzrok izborne propasti desnice. SLD i PSL nakon parlamentarnih izbora 1993. bile su natpredstavljene, a desnica je postala potpredstavljena.

Koalicija SLD nastupila je već na prvim slobodnim parlamentarnim izborima 1991. i osvojila drugi najveći udio mjesta u gornjem domu parlamenta, Sejmu. SLD je bio "labavi izborni blok koji nikad nije razvio nikakvu specifičnu organizacijsku strukturu... Postao je catch-all, kvazistranka koja je imala potporu svih društvenih klasa i slojeva" (Jasiewicz, 2008: 428). Manje potpora, a više izborni zakon,

omogućio je da je koalicija osvojila naredne parlamentarne izbore u rujnu 1993. Zajedno s koalicijskim partnerom Poljskom narodnom strankom (PSL) imala je gotovo dvotrećinsku većinu u Sejmu. Takva je mandatna većina bila posljedica izbornog zakona koji je Sejm usvojio u svibnju 1993., a zbog kojeg su obje organizacije bile natpredstavljene. Novi je izborni zakon umjesto Saint-Laguëve i Hare-Niemeyerove metode preračunavanja glasova u mandate uveo d'Hondtovu metodu, koja pogoduje većim strankama. Usto je broj izbornih jedinica povećan s 37 na 52, uveden je zakonski izborni prag od pet posto za stranke i osam posto za koalicije, odnosno jedinstveni prag od sedam posto za raspodjelu mandata s nacionalnih lista. Na izborima za Sejm 1993. godine SLD je osvojio 20,41 posto glasova i 37,17 posto mandata, a PSL 15,40 posto glasova i 28,70 posto mandata. Prije tih izbora stvoren je Nestranački blok za potporu reformama (BBWR) kao probelvederska stranka, no na izborima je jedva prešla izborni prag i osvojila samo 16 mandata. Osim njih u Sejm su još ušli i Unija rada (UP), Unija slobode (UW) i Konfederacija neovisne Poljske (KPN). Desnica je time osvojila samo jednu četvrtinu mandata u novom Sejmu.

Jačanje postkomunističke ljevice rezultat je više čimbenika, ali se autori slažu da se razlozi trebaju tražiti prvenstveno u njoj samoj. Leftwich Curry (2003.) navodi da, budući da je SDRP bio izložen napadima desnice zbog svoje komunističke prošlosti, njegovi su se vođe nastojali riješiti toga tereta i pokazati kako više nemaju ništa s prošlim režimom. Zbog toga su se okrenuli zagovaranju tržišnoga gospodarstva i približavanju EU-u i NATO-u, čak i kada su njihovi suparnici s desnice izražavali određene nedoumice u vezi s tim. SDRP je bio uporan u promicanju tržišnoga gospodarstva i pazio da odviše ne zagovara potrebu socijalne osjetljivosti, pa čak i ako mu to ne donese popularnost kod njegova potencijalnog biračkog tijela (ibid.: 2003). Ta je politika imala uspjeha, te je SDRP, odnosno njegova koalicija SLD, kontinuirano jačao sve do izbora 2001. Uoči parlamentarnih izbora 1993. godine SLD-ov je program naglašavao potrebu provođenja tržišnih reformi, ali na način kojim bi se izbjegle negativne socijalne posljedice tih reformi (Markowski, 2002: 62-63). Usto je prihvatio i potrebu približavanja euroatlantskim integracijama, što je 1993. u svom obraćanju Parlamentu prilikom inauguracije nove vlade naglasio i premijer Pawlak. Takva brza i duboka transformacija

komunista u moderne socijaldemokrate koji izbjegavaju pretjerane sukobe i prilagođavaju se novim okolnostima pridonijela je njihovom izbornom uspjehu, ali i stabilizaciji novoga političkog sustava. Jedan od glavnih razloga što je poljska ljevica ostala kompaktna bio je, kako kaže Grzymala-Busse (2006: 428), način na koji je došlo do prelaska iz komunističkog sustava u demokratski – podjela vlasti dogovorom između komunističkih i opozicijskih elita. One zbog toga u Poljskoj nisu mogle surađivati unutar iste političke formacije. Usto je reforma komunista u socijaldemokrate u Poljskoj (ali i u drugim zemljama poput Mađarske) onemogućila nastanak snažne socijaldemokratske stranke koja ne bi imala korijene u bivšoj komunističkoj partiji (ibid.: 430). Zasluga za konsolidaciju poljske postkomunističke ljevice pripada i vodstvu SDRP-a koje je stranku očistilo od tvrdolinijaša, vodilo uspješnu izbornu kampanju 1993., stalno naglašavalo svoju predanost tržišnom gospodarstvu i prihvatilo demokratsku frazeologiju (Ishiyama, 1995: 160).

Nakon konsolidacije ljevice problem je ostao prisutan na desnici. S jedne strane ona je uživala podršku konzervativnog dijela poljskog stanovništva te slavu nasljednika Solidarnosti, ali je s druge strane bila iznimno razjedinjena. Ta razjedinjenost nije bila ništa neobično jer su desne stranke i u drugim zemljama srednjoistočne Europe više nego stranke ljevice patile od toga da se cijepaju, stapaju i postaju mikrostranke (Vachudova, 2008: 389). Neobičnija je činjenica da, premda je poljsko društvo dominantno katoličko, demokršćanske stranke nisu bile osnivane u većem broju. Kako tvrde Bale i Szczerbiak (2008: 495), u Poljskoj ne postoji ni jedna uspješna demokršćanska stranka koja se takvom sama izjašnjava. Dvojica autora tvrde da je bilo utjecajnih demokršćanskih stranaka, poput Kršćansko-narodnog saveza (Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe, ZChN) i Društvenog pokreta imena Izborna akcija Solidarnost (Ruch Społeczny Akcji Wyborczej Solidarność, RS AWS), ali glavne se desne stranke nisu deklarirale kao demokršćanske. Čak su i u pokretu Solidarnost tijekom 1980-ih kršćanski demokrati ‘imali tek marginalnu ulogu’ (ibid.: 483). Kako bi se uspjela ponovno konsolidirati nakon poraza 1993. i 1995., poljska se desnica morala okupiti u sličnu koaliciju kakvu su formirali postkomunisti 1991. Promjena na desnom krilu stranačkog sustava stvorila je široku koaliciju desnih stranaka, Izbornu akciju

Solidarnost (AWS), te manji Pokret za obnovu Poljske (ROP). AWS je stvoren 1996. od 36 stranaka i organizacija (Toole, 2000: 447)³ kako bi se suprotstavio lijevoj stranačkoj koaliciji, SLD-u, kojoj je trebalo onemogućiti da opet pobijedi na izborima. Koalicija AWS "bila je nova u svojoj integrativnoj ulozi nositelja katoličke desnice. U isto vrijeme bila je stara jer je bila okrenuta simboličkom sadržaju dihotomije koja je postojala prije 1989. – 'društvo' (ili čak 'nacija') protiv komunista" (Wenzel, 1998: 139-140). Ta Solidarnost, dakako, nije bila ista kao ona koja je postojala 1980-ih, ali je s njom ipak imala barem dvije temeljne sličnosti: bila je stvorena s namjerom rušenja ljevice s vlasti te je okupljala različite aktere pod zajedničko okrilje. Svoj je cilj ostvarila već na sljedećim izborima, 1997., kad je pobijedila SLD unatoč tome što je on osvojio više glasova nego na prethodnim izborima. Premda je AWS na izborima 1997. ostvario značajan uspjeh osvojivši većinu mjesta u Parlamentu, još uvijek nije postojala snažna desna stranka koja bi mogla samostalno sastaviti vladu ili biti formateur snažne desne vlade koja bi se sastojala od malog broja stranaka. Ona će se pojaviti tek sredinom sljedećeg desetljeća kada na čelo desnice i cijeloga stranačkog sustava stupe dvije nove stranke koje će od 2005. sastavljati koalicijske vlade s manjinskim partnerima – Pravo i pravda (PiS) i Građanska platforma (PO). Sve dotad poljski je stranački sustav bio obilježen nastancima mnogih novih stranaka, ali i njihovim brzim nestancima.

Okupljanje desnice u AWS 1996. godine ostavilo je posljedice na ljevicu. SLD je na parlamentarnim izborima 1997. povisio svoj udio u glasovima birača s 20 posto, ostvaren na izborima 1993., na 27 posto, ali nije uspio osvojiti vlast. Na parlamentarnim izborima 2001. ponovno je pobijedio, ali je to bila njegova posljednja pobjeda nakon koje je uslijedio pad. Tri godine poslije, 2004., došlo je do raskola u stranci kada se iz nje odcijepilo tridesetak zastupnika u Sejmu i formiralo novu stranku, Socijaldemokraciju Poljske (SdPI). Predsjednički i parlamentarni izbori 2005., 2007. i 2010. sveli su SLD na desetak posto biračkog tijela i time je učinili gotovo marginalnom strankom na poljskoj stranačkoj sceni. Poljska otad nema ni jednu relevantnu lijevu stranku. Ta je situacija obratna od one koja je postojala devedesetih godina kada se desnica mučila s problemom razjedinjenosti i kada je

³
AWS treba razlikovati od RS AWS-a koji je nastao 1997.

SLD zbog toga profitirao. Nakon 2005. desnica se konsolidirala te su nastale dvije nove moćne desne stranke koje se izmjenjuju na vlasti. To upućuje na zaključak da je poljska ljevica bila jaka i dolazila na vlast ne samo zbog svoje privlačnosti biračkom tijelu nego i zbog toga što je desnica u tim razdobljima bila slaba i nekonsolidirana.

Češka ljevica: podjela na komunistički i nekomunistički blok

Slično kao i poljski politički sustav prije 1989., i čehoslovački je bio obilježen postojanjem hegemonijskog stranačkog sustava. Pored vladajuće Komunističke stranke Čehoslovačke (KSČ) postojale su još četiri satelitske stranke koje su s vladajućom bile okupljene u Narodni front. KSČ je nastao 1920. i djelovao je u cijelom međuratnom razdoblju. Tada je bio u opoziciji, osvajajući 10 do 15 posto glasova (Hanley, 2002: 142). Nakon rata došao je na vlast 1948. godine, kad je pala višestranačka vlada i nakon toga formirana komunistička. Otad je počelo četrdesetogodišnje razdoblje komunističke vladavine koje je završilo tek krajem 1989. Najburnija godina u ta četiri desetljeća bila je 1968., kada se zbilo praško proljeće kao najodlučniji pokušaj raskida s ortodoksnim komunizmom nakon Mađarske revolucije 1956. Taj je pokret "počeo unutar Partije, djelomično zato što je Partija tako prodrila u društvo da je u tom trenutku izvan nje postojalo malo središta neovisnog mišljenja, za razliku od relativno slobodnih akademskih odjela i znanstvenih instituta u Poljskoj i Mađarskoj" (Grzymała-Busse, 2004: 34). Čehoslovačka je Partija, za razliku od mađarske nakon 1956. i poljske u cijelome komunističkom razdoblju, imala korijene u vlastitoj zemlji, a ne obilježje partije koja je nametnuta izvana, ali je istodobno bila otporna na pokušaje uvođenja političkog pluralizma (Ishiyama, 1995: 158, 159). S druge strane, za razliku od Poljske gdje je postojao snažan protukomunistički pokret čitavo desetljeće prije rušenja komunizma, češka je opozicija bila slaba. Nakon sloma praškog proljeća 1968. i kasnije "normalizacije", odnosno ponovnog učvršćenja komunističke kontrole nad državom i društvom, opozicijsko djelovanje bilo je slabo. Osim Povelje '77, sve do baršunaste revolucije vlasti su bile sigurnije u svoj položaj od njihovih poljskih kolega. Čak je i spomenuta revolucija u studenom 1989. bila neočekivan slom jer

je policija i taj dan koristila svoje pendreke protiv prosvjednika. Ipak, već do kraja godine disident Vaclav Havel postao je novi predsjednik Čehoslovačke kojega je izabrao savezni Parlament. Na prvim slobodnim izborima u lipnju 1990. pobijedio je Građanski forum (OF). Već u travnju sljedeće godine OF se raspao na dvije nove stranke, desnu Građansku demokratsku stranku (ODS) i centristički Građanski pokret (Lewis, 2000: 41). ODS je "dominirao političkim životom nove republike od 1992. do 1997." (ibid.: 94) te je postao najznačajnija češka desna stranka. Slično poljskom PO-u, i ODS je bio liberalno-konzervativna stranka (Millard, 2004: 114) koja je spretno djelovala unutar desnoga krila češkog stranačkog sustava u cijelom razdoblju od 1991. do danas. Čak i kada je bio dio opozicije, ODS je bio njezina najveća stranka koja je glavnog protivnika imala u ČSSD-u, a ne u slabo reformiranim komunistima ili nekoj desnoj stranci.

Nakon baršunaste revolucije 1989. godine otvorio se prostor za nastanak novoga, kompetitivnog višestranačkog sustava. KSČ je smijenio svoje staro vodstvo i postavio novo (Bugajski, 2002: 255). Stranka se do ožujka 1990. podijelila na Komunističku stranku Češke i Moravske (KSČM) i Komunističku stranku Slovačke kao dvije teritorijalne organizacije, ali je tek ujesen došlo do raspada savezne stranke. Osim KSČM-a, iz KSČ-a su nastale i druge stranke, ali ni jedna nije imala snagu novih komunista. Među njima su bili Čehoslovački demokratski forum i Neovisna ljevica (ibid.: 255). Prije izbora 1992. godine KSČM je formirao koaliciju s Demokratskom ljevicom (DLJ) i dvadesetak drugih organizacija (Grzymała-Busse, 2004: 190-191). Ozbiljni rascjep unutar stranke dogodio se 1993., kada su se od nje odcijepile Stranka lijevi blok i Stranka demokratske ljevice (SDLJ), koje su se sukobile s konzervativnijim dijelom stranke oko njezina naziva (Bugajski, 2002: 255).

Temeljno pitanje koje se nameće u vezi s češkom ljevicom jest sljedeće: kako to da su slabo reformirani komunisti i 20 godina nakon silaska s vlasti i propasti režima koji su utjelovljivali i dalje njezin važan predstavnik? Za razliku od okolnih zemalja u kojima su se komunisti reformirali u modernu ljevicu socijaldemokratskog tipa, u Češkoj postoje dvije snažne stranke ljevice koje odbijaju međusobno koalirati. Komunisti nemaju gotovo nikakav koalicijski potencijal jer stranke u Parlamentu odbijaju s njima koalirati. Tako su socijaldemokrati

Miloša Zemana radije sklopili sporazum s desnicom nakon pobjede na parlamentarnim izborima 1998. nego da to učine s komunističkom strankom. Komunistička protusustavnost dovela je do nemogućnosti da ostvare kontakt s drugim relevantnim strankama. Krivnja za to leži na samome stranačkom vodstvu. Za razliku od vodstva poljskog SDRP-a koje je učinilo oštar rez s komunističkom prošlosti, izrazilo svoju predanost tržišnom gospodarstvu te očistilo stranku od tvrdolinijaša i time je učinilo atraktivnim koalicijskim partnerom (Ishiyama, 1995: 160), vodstvo KSČM ni to nije učinilo te si je time suzilo manevarski prostor. Unatoč takvoj odbojnosti koju prema njima gaje ostale stranke, komunisti su ipak uspjeli ne samo održati se u Parlamentu nego ponekad osvajati i znatan broj mandata. Na izborima 1992. to je bilo manje nego što su reformirani komunisti osvojili u Mađarskoj ili Slovačkoj (Evans i Whitefield, 1995: 567), ali u te dvije zemlje komunisti su se reformirali u većoj mjeri od svojih čeških kolega. Grzymała-Busse (2004: 188) navodi da se izborno tijelo komunista nalazi među vlastitim članstvom i biračima nezadovoljnim reformama provedenim nakon 1989., premda, navode Evans i Whitefield (1995: 573), njihovi birači nisu ekstremniji od birača slovačke i mađarske postkomunističke stranke s obzirom na stajališta prema ekonomskim politikama. Komunisti su na prvim slobodnim izborima 1990. osvojili kao Komunistička stranka Češkoslovačke 13,24 posto glasova, a na izborima 1992. koalicija Lijevi blok, čiji je član bio i KSČM, osvojila je 14,05 posto glasova. Na izborima za Gornji dom parlamenta 1996. KSČM je osvojio 10,33 posto glasova, 1998. 11,03 posto glasova, 2002. 18,51 posto glasova, 2006. 12,81 posto glasova, a na izborima održanim 2010. 11,27 posto. Češki su komunisti stoga u sličnom položaju kao i ruski komunisti nakon 1991., kada su svoju snagu crpili među umirovljenicima i radništvom južne Rusije, odnosno nezadovoljnim dijelom ruskog stanovništva koje je najviše pretrpjelo od tranzicije. S poboljšanjem životnog standarda i izumiranjem toga biračkog tijela ruski su komunisti izgubili onaj protestni potencijal koji su dotad imali te od najjače stranke u Parlamentu nakon 2003. postali su zanemariva opozicija. "Protestni" karakter češkoga komunističkog biračkog tijela (Grzymała-Busse, 2004: 188) također bi mogao dovesti do slične sudbine KSČM-a jer je njegova "najbolja nada za povećanjem biračkog tijela dolazila iz pogoršanja statusa quo i povećanja nezadovoljstva s demokratskim

režimom, a ne zbog primamljivosti njegovih javnih politika” (ibid.: 191). Evans i Whitefield (1995: 567) spekuliraju da razlog tome leži u činjenici da su u Češkoj očekivanja o uspjehu tržišnih reformi bila veća nego primjerice u Slovačkoj i Mađarskoj, te su stoga komunisti bili manje primamljiva opcija češkim biračima.

Na drugom kraju lijevog spektra nalaze se socijaldemokrati. Poput komunista, i oni su djelovali u međuratnom razdoblju, ali je njihova stranka, Čehoslovačka socijaldemokracija, zabranjena 1948. Tek se 1990. obnavlja rad stranke, a 1993. nastaje Češka socijaldemokratska stranka (ČSSD). Dotad su socijaldemokrati bili “ekstremno slaba stranka, jedva prelazeći izborni prag od pet posto 1992.” (Grzymała-Busse, 2004: 194). Nastanak relevantne i uvažene češke socijaldemokratske stranke predstavlja svojevrstan izuzetak od stranačkih sustava okolnih bivših komunističkih zemalja. Češki socijaldemokrati nisu nastali reformiranjem komunističke stranke, nego su se pozivali na svoje predratne korijene kada su činili dio petke.⁴ Ubrzo nakon početka demokratske tranzicije 1990-ih počeli su snažno jačati i 1998. dolaze na vlast. Tijekom njihova mandata Češka je postala članica NATO-a i EU-a. Budući da je uz ČSSD postojao snažni KSČM, češka je ljevica bila podijeljena na dva snažna pola, od kojih je svaki imao značajnu snagu u biračkom tijelu. Socijaldemokrati su na parlamentarnim izborima 1992. osvojili 6,53 posto glasova, a potom su u svim narednim ciklusima izbora osvajali više od 20 posto glasova. Već na prvim izborima za Donji dom parlamenta 1996. ČSSD je osvojio 26,44 posto glasova, na izborima 1998. 32,31 posto, na izborima 2002. 30,2 posto glasova, na izborima 2006. 32,32 posto, a na izborima 2010. 22,08 posto.

Zaključak

Tijekom 1990-ih poljski je stranački sustav zaostajao u stupnju institucionaliziranosti za stranačkim sustavima nekih susjednih zemalja. Toole (2000.) ga je nazvao trećinski stabiliziranim, za razliku od češkog i mađarskog stranačkog sustava koji su bili dvotrećinski stabilizirani. Naime uzimajući u razmatranje tri Mairova temeljna kriterija – kriterij promjene vlade, vladavinske formule i pristup vladi –

⁴ Petka se u međuratnom razdoblju sastojala od vođa pet stranaka te je bila jedan od poluustavnih i neslužbenih mehanizama koji su jamčili stabilnost Čehoslovačke (Crampton, 1997: 62).

na koje se primjenjuje jedna od dvije strukture nadmetanja – otvorena ili zatvorena – Toole je zaključio da Poljska zadovoljava samo prvi kriterij. Vlade su se u navedenom razdoblju najčešće u cijelosti mijenjale, ali je zato vladavinska formula bila inovativna, a pristup vladi otvoren. Inovativna vladavinska formula znači da sve stranke mogu računati na to da će sudjelovati u vlasti (Toole, 2000: 444). Otvoreni pristup vladi znači da ni jedna stranka u više izbornih ciklusa nije isključena iz mogućnosti ulaska u vladajuću koaliciju. Nekonsolidirani stranački sustav u to vrijeme nije bio problem s kojim je jedino Poljska bila suočena, nego je bio uobičajen za Srednju Europu. Slično je bilo u Češkoj, u kojoj se demokratski preokret dogodio naglije i neočekivanije nego u Poljskoj, ali je ondje ljevica imala veći problem od ljevice u Poljskoj. Na prvim izborima nakon baršunaste revolucije pobijedila je kišobranska organizacija Građanski forum, dok su nereformirani komunisti dobili oko 13 posto glasova. Za razliku od PZPR-a, iz kojeg je nastala jedna jaka stranka-nasljednica i nekoliko manjih koje su ubrzo postale nerelevantne, češka komunistička stranka nastala je tek 1990., iz dotadašnje savezne češkoslovačke komunističke stranke. Nasuprot njima, budući da se nisu reformirali, otvoren je prostor za nastanak socijaldemokratske stranke nekomunističkog porijekla. Na desnici je nastalo više relevantnih stranaka od kojih je u proteklih 20 godina najjača bila Građanska demokratska stranka (ODS). Time je češki stranački sustav bio podijeljen i na svome lijevom i desnom krilu. Poljska je do 2005. imala gotovo jedinstvenu ljevicu i razjedinjenu i nekonsolidiranu desnicu. Češki komunisti nisu se reformirali i stoga nisu mogli postati dominantna stranka na ljevici, a poljski komunisti uspjeli su postići najviše. Premda su smatrani jednom od najslabijih komunističkih partija upredtranzicijskoj Istočnoj Europi i premda su bili pod najžešćim napadima protukomunističke opozicije u tom razdoblju, nakon početka tranzicije uspjeli su se brzo oporaviti i izbjeći pogreške i slabosti svojih kolega u okolnim zemljama.

Pretvaranjem SLD-a u političku stranku 1999. i raspadom AWS-a 2001. završava razdoblje koalicija koje su kao gotovo stranačke formacije nastupale na izborima i formirale vlade. Stranački sustav ojačan je utoliko što su sada stranke bile glavni izborni akteri, a ne više koalicije, te su stranke postale sposobne stvarati koalicijske vlade, a ne više koalicije koalicija. Ljevica je naizgled dodatno konsolidirana

time što je SLD postao njezin jedini relevantni predstavnik, a desnica je raspadom AWS-a bila naizgled potpuno dezorijentirana. Ni jedna desna stranka nije uspjela doći na vlast osim ako prethodno nije ušla u izbornu koaliciju ili postala manjinski partner u formiranju vlade. Takav stranački razvoj bio je čudan utoliko što su za desnicu postojale povoljne okolnosti, poput orijentiranosti velikog dijela poljskog društva prema tradicionalnim vrijednostima, inače svojstvenima desnici. Tri nove desne stranke koje su se pojavile 2000. i 2001. nisu bile nikakva novina u stranačkom sustavu i nisu postojali opravdani razlozi zbog kojih bi se moglo pomisliti da će dvije od te tri stranke za koju godinu postati najjače poljske stranke. Ipak, kao što je desnica 1990-ih gubila izbore zbog svoje razjedinjenosti i zbog nepopularnosti gospodarskih reformi, tako je SLD nakon dolaska na vlast 2001. bio pogođen zbog najmanje dva razloga: konačnog uspjeha desnice da konsolidira svoje redove putem političkih stranki, a ne više putem široke koalicije mnoštva različitih organizacija, te zbog raskola unutar SLD-a zbog sukoba u vladajućoj koaliciji i proširene korupcije (Wojtaszczyk, 2007: 93). Ta dva čimbenika zapečatila su sudbinu toga dijela poljskoga stranačkog spektra do danas.

Literatura

- Bale, Tim; Szczerbiak, Aleks (2008.), "Why Is There No Christian Democracy in Poland – and Why Should We Care?", *Party Politics*, svezak 14, br. 4, str. 479-500
- Crampton, R. J. (1997.), *Eastern Europe in the Twentieth Century – and After*, London i New York, Routledge, 2. izdanje
- Deegan Krause, Kevin (2000.), "Public Opinion and Party Choice in Slovakia and The Czech Republic", *Party Politics*, svezak 6, br. 1, str. 23-46
- Evans, Geoffrey; Whitefield, Steven (1995.), "Economic Ideology and Political Success: Communist-Successor Parties in the Czech Republic, Slovakia and Hungary Compared", *Party Politics*, svezak 1, br. 4, str. 565-578
- Grzymala-Busse, Anna (2004.), *Redeeming the Communist Past: The Regeneration of Communist Parties in East Central Europe*,

Cambridge, Cambridge University Press

- Grzymala-Busse, Anna (2006.), "Authoritarian Determinants of Democratic Party Competition: The Communist Successor Parties in East Central Europe", *Party Politics*, svezak 12, br. 3, str. 415-437
- Hanley, Sean (2002.), "The Communist Party of Bohemia and Moravia after 1989: 'Subcultural Party' to 'Neocommunist Force'?", u Bozóki, András; Ishiyama, John T. (ur.), *The communist successor parties of Central and Eastern Europe*, Armonk, M. E. Sharpe, str. 141-165
- Ishiyama, John (1995.), "Communist Parties in Transition: Structures, Leaders and Processes of Democratization in Eastern Europe", *Comparative Politics*, svezak 27, br. 2, str. 146-177
- Jasiewicz, Krzysztof (2008.), "The (not always sweet) uses of opportunism: Post-communist political parties in Poland", *Communist and Post-Communist Studies*, svezak 41, br. 4, str. 421-442
- Kasapović, Mirjana (1996.), *Demokratska tranzicija i političke stranke: razvoj političkih stranaka i stranačkih sustava u Istočnoj Europi*, Zagreb, Fakultet političkih znanosti
- Leftwich Curry, Jane (2003.), "Poland's Ex-Communists: From Pariahs to Establishment Players", u Leftwich Curry; Jane, Urban; Joan Barth (ur.), *The Left Transformed in Post Communist Societies The Cases of East-Central Europe, Russia, and Ukraine*, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., str. 19-60
- Lewis, Paul G. (2000.), *Political Parties in Post-Communist eastern Europe*, London i New York, Routledge
- Markowski, Radoslaw (2002.), "The Polish SLD in the 1990s From Opposition to Incumbents and Back", u Bozóki, András; Ishiyama, John T. (ur.), *The communist successor parties of Central and Eastern Europe*, Armonk, M. E. Sharpe, str. 51-88
- Millard, Frances (2004.), *Elections, Parties, and Representation in Post-Communist Europe*, Houndmills, Palgrave MacMillan
- Omar, Sanchez (2009.), "Party Non-systems: A Conceptual Innovation", *Party Politics*, svezak 15, br. 5, str. 487-520
- Szczerbiak, Aleks (2001.), *Poles Together? The Emergence and Development of Political Parties in Postcommunist Poland*,

Budimpešta, Central European University Press

Toole, James (2000.), "Government Formation and Party System Stabilization in East Central Europe", *Party Politics*, svezak 6, br. 4, str. 441-461

Vachudova, Milada Anna (2008.), "Centre-right parties and political outcomes in East Central Europe", *Party Politics*, svezak 14, br. 4, str. 387-405

Wenzel, Michal (1998.), "Solidarity and Akcja Wyborcza 'Solidarnosc': An Attempt At Reviving the Legend", *Communist and Post-Communist Studies*, svezak 31, br. 2, str. 139-156

Wojtaszczyk, Konstanty Adam (2007.), "Political parties and the party system", u Sulowski, Stanisław (ur.), *The Political System of Poland*, Warszawa, Elipsa, str. 87-95

Summary

After the beginning of democratic transition in Poland and the Czech Republic, ruling communist parties for the first time came in the opposition. This has forced them to adapt to the new democratic environment, and to find their own place in the multi-party system. Polish United Workers' Party was quickly transformed into a modern left party that led the left block, and has since 1993 to 2005 lead the government for two terms. Communist Party of Bohemia and Moravia refused to change its ideology and to turn itself into a modern left-wing party of the Western type, and thus allowed the emergence of the strong social democratic party, which did not have a communist past. These two different models of transformation of former ruling parties influenced not only their electoral success in a democratic system, but also the structure of the left spectrum of the Polish and Czech party systems.

Keywords: Poland, Czech Republic, political parties, Alliance of Democratic Left, Communist Party of Bohemia and Moravia, Czech Social Democratic Party